

***Shoah* ya da İmkânsız Tanıklık* / *Shoah* or Impossible Witnessing**

Ender KESKİN¹

Öz

Bu çalışma, Nazi dönemi Avrupa siyasetinin sadece savaş koşulları ile açıklanamayacak sonuçlarının, özellikle de bir temerküz ve imha tekniği olarak “toplama kamplarının” insanın “düşmanlıklarının” tarihinde nasıl konumlandırılabilceğini, kavranabileceğini soruşturmayı amaçlamaktadır. Toplama kampları, hâli hazırda insanlık tarihinde izine rastlanan “benzer” örneklerle kavranmaya çalışılacağı gibi, aynı zamanda kendisine hususiyetini veren unsurları da soruşturmaya katmaya, onun “biricik”, daha önce yaşanmamış, deneyimlenmemiş, dolayısıyla “dile getirilmesi”, anlatımı-aktarımı imkânsız bir fenomen olarak da nasıl kavranabileceğini tartışmaya müsaade edecektir. Tek başına savaş teknikleri, siyasi koşullanmalar(ideolojik belirlenimler), coğrafi husumetler, ekonomik sömürü mekanizmalarıyla kavranması olanaksız bir “kötülük” (siyaseti) olarak kamp “deneyiminin” insanın tarihinde nasıl bir açmaza tekabül ettiği, onun ölümlü/sonlu varlığıyla ilişkisini nasıl dönüştürdüğü, bunun savaş sonrasında “yeni” insanlık durumunu nasıl belirlediği bu çalışmada soruşturulmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: II. Dünya Savaşı, shoah, Holokost, tanıklık, şehitlik.

Abstract

This article aims to investigate the consequences of the European politics in the Nazi period that could not be explained only by the conditions of war. It questions how to comprehend the concentration camps as a technic of extermination and how to place this event into the history of enmities of human-beings. The concentration camps could be apprehended by examining the similar examples that had taken before in the history of humanity and also by analyzing its peculiarity as it has not been experienced and lived before which makes it an event that could not be easily told and translated. The “experience” of concentration camps could not be explained only by the technics of war, the political determinations, the geographical enmities and the mechanisms of economic exploitations. This article questions how the experience of concentration camps transforms the relation between the human beings and its mortality/death and how it determines the “new human condition” after war.

Keywords: World War II , shoah, Holocaust, testimony, martyrdom.

Jean-Luc Nancy: - La jouissance est différance et vice versa

Emre Işık: - Lâ juyisans e diferans e vis versa

*Yayın Başvuru Tarihi: 28.08.2017, Yayın Kabul Tarihi: 04.10.2017.

¹Yrd. Doç. Dr. M., Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Sosyoloji Bölümü, keskin.ender@gmail.com.

Bir insana arkasından seslenebildiğimize göre, bizi işitecek bir kulak olmadığını bile bile seslendiğimize göre, bunu hem sesle hem de yazıyla yaptığımıza göre, üstelik bu, aynı zamanda hatırasına dönük bir mesuliyete yanıt olduğuna göre, neden o bize sesini duyuramasın? Bu ses hayaletimsi bir ses dahi olsa...duymuyor musunuz...?

Önce hocam, sonra meslektaşım ama ille de arka-daşım olma nezaketini göstermiş Emre Işık'ın hatırasına...

“Bu yaşanmaz hayatımı yaşamaya devam edeceğim(...) Doğal bir şekilde yaşayabiliyor olmamızda akıl almayacak bir şey yok, ve şimdiden biliyorum ki mutluluk tıpkı kaçınılmaz bir tuzak gibi yoluma pusu kuracak. Çünkü orada bile, bacaların arasında, ıstırapların arasında mutluluğa benzeyen bir şeyler vardı. Hayatımda başıma gelen olaylar hakkında, ‘zulümler’ hakkında sorular soruyor herkes: hâlbuki benim için belki de en unutulmayacak olan işte bu duygu olacak. Evet, bana sorular sorduklarında işte bundan konuşmalıyım bir dahaki sefere, toplama kamplarındaki mutluluktan.”²

Hannah Arendt temerküz ve imha kampları üzerine kendisini soruşturan gazeteci Günter Gaus’a verdiği yanıtta, son derece berrak bir şekilde, insan ve insanın düşmanlıklarının kısa bir tarihini sunarken bir yandan da kampların, hangi ifadeyi tercih edersek edelim; tekilliğini, özgüllüğünü, biricikliğini soruşturmaya davet eder gibidir. Evet, bu kıyım bir ilk değildir insan için yeryüzünde; her ne kadar kadim bir medeniyetin peşine düşen neredeyse her arkeolog öncelikle bir savaş izinin, ikiye ayrılmış bir kafatasının, yontulmamış bir baltanın, kaburgaları delip geçmiş bir mızrağın, zehirli bir okun, bir toplu mezarın peşine düşse de bu kıyım ilk değildir. İnsanın yeryüzündeki ikâmetinin tarihi bir kıyımlar tarihi olarak yazılabilecek olsa da, ne her kardeşlik hikâyesi Habil ile Kabil adını alır ne de her kıyım aynı, eş, benzer bir cins isimle çağrılabilir. Evet, Habil ile Kabil’in isimleri bir lanet gibi her kardeş katlinin, insanın insan kardeşlerini katletmesinin kökensel-izi, cins ismi olabilir; ama yine de bu, her ölümün, her katlin, her katliamın, her kıyımın “her defasında biricik” olma hususiyetini değiştirir mi? “Evet, insanın düşmanları olur” diyerek başlıyor Arendt, “Bu tamamen normal. Peki, niçin bir halkın da düş-manları olmasın? Ama bu farklıydı. Sanki gerçekten bir uçurum açılmış gibiydi. Bunun olmaması gerekirdi. Sadece kurbanların sayısını kastetmiyorum. Yöntemi, ceset imalatını ve diğerlerini kastediyorum –daha fazlasına girmeye gerek yok. Bu olmamalıydı. Kendimizi alıştırıramayacağımız bir şey oldu orada. Hiçbirimizin uzlaşamayacağı.”³

Arendt’in kampları ve kamplardaki tecrübeyi kavramaya dönük çabasının bir tür olarak insanın yaşamla (yeniden) uzlaşmasına (*reconcilier*) varmış olması çarpıcı değil midir? Bu tecrübe sadece, “imkânsız bir tecrübe” olduğu için, bu olay “tanığı olmayan bir olay (*shoah*)” olduğu için değil, aynı zamanda ve dahası, insanın sonlu varlığıyla, insanın sonlarıyla, insanın hiç kimse tarafından tanıklık edilemeyecek sonuyla, ölümüyle bizi baş başa bıraktığı için çarpıcı değil midir? Kendimizi alıştırıramayacağımız, uzlaşamayacağımız şey aynı zamanda hem tanık olunan hem de olunamayan insanın sonlarını, buna hem tanık olan hem de artık adına tanıklık diyemeyecek insanın sonlarını haber verir gibi değil midir?

Yine, siyaset kaba güç ilişkileriyle tanımlanmaya başlandığından beri şehirlerin, şehir-devletlerin, imparatorlukların, ulus-devletlerin düşmanları olmadı mı; bir karış toprağın, bir avuç buğdayın, bir tutam cevizin, olmazsa olmaz tutkulu bir aşkın peşine düşüp düşmanlıkta sınırlar, insanın sınırları zorlanmadı mı? Sadece savaş meydanlarında, galip ve mağlup kahramanlar-

² Imre Kertesz, *Etre sans destin (Kadersizler)*, (Paris : Actes Sud, 1998), s. 351.

³ Hannah Arendt, *Essays in Understanding*, (New York: Harcourt Brace, 1993); aktaran Giorgio Agamben, *Tanık ve Arşiv*, (Ankara: DipnotYayıncıları, 2010), s. 71. Metin boyunca Agamben’in *Tanık ve Arşiv* metnine verilecek tüm referanslarda Türkçe çevirinin yanı sıra Fransızca çeviriden de faydalanılmıştır; Giorgio Agamben, *Ce qui reste d'Auschwitz*, (Paris: Rivages poche, 2003). Gerekli görüldüğünde çeviride yapılan küçük değişiklikler yazara aittir.

da mı kaldı düşmanlık, aynı zamanda “sıradan”, “çıplak” hayatın da düşmanları olmadık mı? Bir insanı ortadan kaldırmaya çalışmak, bir insan grubunu, kendisine hangi ismi vermiş olursa olsun, biz onları hangi isimle çağırmaya alışmış olursak olalım, ortadan kaldırmaya çalışmak insanın insana düşmanlığının hep ilk sahnesi gibi yaşanmadı mı?

Dahası, her ne kadar bir kediyi evcilleştirmemizin, bir öküzü sabana koşmamızın, bir köpeğe “sorumluluklar yüklememizin”, bir atı “terbiye etmemizin” hatırası çok uzaklarda olsa da, insanın yeryüzündeki yaşamı “eşit şartlarda paylaştığı” diğer hayvanlara ve dahi canlılara ilişkin “siyasi bilincinin” henüz son derece yeni olması, hatta sözü edilen “ekolojik siyaset çağının” 16 Temmuz 1945 sabahı New Mexico çölündeki ilk atom bombası patlamasının ertesine tarihleniyor olması bizi şaşırtır mı?⁴ İnsanın kötülükleri sadece kendi türüne yönelmiştir, bunun dışındaki canlı hayat bundan zarar görmemiştir denilebilir mi? İnsanın insana husumetinin öncelikle onun yaşam kaynaklarına dönük bir husumete dönüştüğü, onun beslenmesini, ikâmetini, üremesini hedef aldığı inkâr edilebilir mi?

Siyaseti, insanların idaresine, insanların yeryüzünde kendi kendilerini idare etmelerine ilişkin bir sanat olarak kavramaya alıştığımızdan beri, yönetme sanatının bir aldatma, yanıltma sanatı olarak düşünölmeye açıldığı söylenegelir. 20. yüzyılın ilk yarısına sığdırabildiğimiz iki eşi görölmemiş kitlesel savaş ve buna yol açan savaş siyaseti de bu yönetme sanatı uğruna, kimi zaman kıskançça savunulması gereken bir egemenlik adına, kimi zaman aynı egemenlik hayalinin ancak yayılcılıkta yatıştığı bir siyasi muhayyile adına yönetme iştahının “aracı” olmuştur denebilir. Albert Einstein, Sigmund Freud’la 1933 yılında eş zamanlı olarak Fransızca, İngilizce ve Almanca olarak basılan ve *Neden Savaş?* başlığını taşıyan mektuplaşmalarında, dünyanın neredeyse her yerinde karşımıza çıkan yönetici azınlığın, savaşlardan sadece ıstırap ve fakirlik görmüş büyük insan kitlelerini nasıl olup da cephelere sürebildiğini, çekebildiğini, yönlendirebildiğini, bu kitlelerin “delilik ve kendini feda etme seviyesine varacak kadar alevlenebildiğini” ya da “kışkırtılabildiğini” soruşturur.⁵ Einstein için soruşturmaya verilebilecek yegâne yanıt “insanda bulunan bir nefret ve yıkım ihtiyacıdır”. Freud’a yönelttiği bu soru ilk bakışta nahif görünse de, belki de tüm uğraşı saf, basit bir yaşatma sanatı olması gereken yönetme sanatının mahiyetini sorgulaması açısından çarpıcıdır. Freud da, Einstein’ın soruyu bir bilim insanı ve fizikçi olarak değil “insanların arkadaşı” olarak ortaya koyduğunun farkında olduğunu belirttikten sonra “insanlar arasındaki çıkar çatışmaları genellikle şiddet yoluyla çözölür” cevabını vermektedir. “Tüm hayvanlar âlemi için de bu böyledir, insan da kendisini bundan kurtarmayı bilememiştir” diyerek devam eder ve insanların husumetleri arasına hayvanlardan farklı olarak bir de “fikir çatışmalarını” ilave eder.⁶ Freud için çözüm, hepimizin yeterince aşına olduğu gibi, bu çatışma dürtüsünün yerine Eros’u, savaşın yerine aşkı koymaktır.

Temerküz ve imha kamplarının tecrübesini kavramaya çalışan Giorgio Agamben, *Tanık ve Arşiv, Auschwitz’den Artakalanlar* isimli geniş kapsamlı çalışmasında Arendt’in açmaya çalıştığı uzlaşamayacağımız bir yaşam tecrübesi olarak kamp sorunsalını bir açmaza (*aporia*) sürükleyerek, hem tarihçinin çalışmasının sınırlarını soruşturmaya, hem de tecrübe ve ifadenin sınırlarını yeniden düşünmeye davet eder. Zira Yahudi soykırımının, temerküz ve imha kamplarının inşa ve kullanımının, tarihçilerin titiz çalışmalarının ortaya serdiği siyasi sebepleri (ideolojik ve dahi dini belirlenimler), imha teknikleri, coğrafi husumetler, doğrudan eko-nomik sömürü mekanizmaları, bürokratik dispozitiflerin işleyişi açısından belgelendiği doğru olsa da, bu, “olayın insani açıdan anlaşılabilmesi bakımından, yani son kertede onun güncelliğinin” kavranması açısından yeterli olmayacaktır.⁷ Bugünün güncelliğinde, hangimiz Agamben’in bu güncellik, olayın

⁴ <https://www.cairn.info/revue-innovations-2003-2-page-27.htm>, Erişim tarihi 10 Eylül 2017.

⁵ Albert Einstein, Sigmund Freud, *Pourquoi la guerre*, (Paris: Rivages poche, 2005), s. 37.

⁶ Einstein, Freud, A.g.e., s. 43.

⁷ Giorgio Agamben, *Tanık ve Arşiv, Auschwitz’den Artakalanlar*, (Ankara: Dipnot Yayınları, 2010), s. 11.

güncelliği vurgusuna şaşırabilir? Hangimiz Einstein ve Freud'un soruşturmasının güncelliğini, henüz temerküz ve imha kamplarına yol açacak "yıkıcı dürtü" kendisini böylesi bir "delilikte", bir soykırım deliliğinde göstermemişken, icat etmemişken sorgulayabilir? Güncelliği, üzerinden neredeyse 70 sene geçmiş olsa da kampların güncelliği, her ne kadar, en azından Avrupa kıtası için, savaş sonrası siyaset sahnesi "yeni bir insanlık durumuna" açılmış olsa da, en azından buna meyletmiş olsa da hâlihazırda yakıcılığını korumaktadır.

II. Dünya Savaşı sonrasında Batılı demokrasileri tarafından tanımlanan "yeni siyaset çağı", insan varlığın yaşama ve kendisini gerçekleştirme hakkı konusunda yeni kurumsal-hukuki adımlar atmış olsa da, yeni ve tüm insanları/insanlığı kapsama iddiasına sahip uluslararası merciler icat etmiş olsa da, ne Batı coğrafyası olarak tanımladığımız dünyada, ne de hatırlatmayı sevdiğimiz şekliyle küresel ölçekte, dünya siyaseti henüz bu güncelliği aşabilmiş, dahası bununla yüzleşebilmiş değildir. Julia Kristeva'nın 2013 yılında Liberation gazetesine verdiği mülakatta kullandığı ekonomik ifade, yeni insanlık durumu olarak ifade edilen kavramaya müsaade edebilir. Öyle ki Kristeva için, "Avrupa, kimliğin bir kült değil fakat bir sorunsal olabildiği yegâne yerdir dünya yüzünde."⁸ Bu kısa önerme, bir yandan kültün(koloni-kültür ve onu takip eden tüm bir etimolojik kamus) eleştiri tanımaz tahammülsüzlüğünü, dolayısıyla bir türlü açılmayan müzakere imkânını hatırlatırken, diğer yandan yeni insanlık durumuna ilişkin sunumu berraklaştırır. Yeni insanlık durumu her türlü kütten, bir başkasına "çevirisi olanaksız" her türlü kültürel aidiyetten bağımsız yeni bir "kolon", yeni bir ikâmet olabilmelidir, en azından.

İşte gerek Arendt'in, özellikle yayımlandığından beri tartışmalı kabul edilmiş *Kötülüğün Sıradanlığı* metniyle, gerekse de Agamben'in *Tanık ve Arşiv*'iyle cesaretlendirici olmaya çalıştıkları yüzleşme bu yeni insanlık durumunun soruşturulmasına açılabilir. Arendt ve Agamben, farklı yaklaşımlarla da olsa; hukuki, dini, siyasal her türlü hesaplamanın ötesinde insanın yeryüzünde "barışçıl" bir ikâmet tesis edebilmesinin ancak ölümlü/sonlu varlığın kendi açmazlarıyla baş başa kalabilmesiyle mümkün olduğuna vurgu yaparlar. Değil mi ki, insan türünün belki de kendisini eş-benzer-aynı olarak düşünebileceği tek "ortaklık" onun, söylenmeye alışıldığı gibi ölümlü doğasıyken, ölüme ilişkin hakikat kendisine tamamen kapalıdır. İnsan bir yandan bu açmazla yaşamaya çalışırken bir yandan da bu ölümlü/sonlu hayatta bir de kendisinin sebebiyet vereceği sonlardan kaçınmayı öğrenmeye çalışır; kâh bir buyruk kipinde -"öldürmeyeceksin"-, kâh yasalar yoluyla.

Dolayısıyla karşımızda tüm hayatıyla duran ve başa çıkılması gereken açmaz, en azından insanın yeryüzünde kendisini "başka" bir tür olarak tanımaya başlamasından beri, hem kendisini ölümden ortaklaştırması hem de bu ortaklığın kendisine bütünüyle kapalı olmasıdır. İnsan yaşayarak bildiğini, tecrübe ederek öğrendiğini söylerken ölüm, insanın ölümü hiçbir tanıklığa müsaade etmez. O hâlde insanın peşinden gittiğini, hayalini kurduğunu söylediği ortaklık, kendisini daha başından "imkânsız bir ortaklık" olarak dayatır. Agamben'in *Tanık ve Arşiv* metni boyunca soruşturmaya açtığı kamp tecrübesi aynı zamanda bu imkânsız ortaklığın tartışılabilmesini sağlaması açısından dikkate alınmalıdır. İlk dikkat çeken ve akılda kalan önermesinin Avrupa'nın siyasal model olarak kendi kökenlerine ilişkin bir soruşturmaya açılması ve iddia edildiğinin aksine bugünün yaşamını örgütleyen siyasal bilincin kuruluşunun Atina ve şehir-devlet değil, temerküz kampı ve Auschwitz olduğuna işaret etmesi bu siyasal ortaklığın mahiyetini sorgulamaya müsaade etmesi açısından son derece kıymetlidir.

Ne Nazi Almanya'sının siyasal yükselişi ve önünü açtığı savaş, ne de temerküz ve imha kamplarının inşa ve kullanımı Avrupa siyaset ufkunun dışında bırakılabilir. Jean-Luc Nancy ve Philippe Lacoue-Labarthe, *Nazi Efsanesi* isimli kısa ancak ufuk açıcı çalışmalarında Nazi iktida-

⁸ Erişim tarihi 10 Eylül 2017. http://next.liberation.fr/culture/2013/06/27/1-europe-est-le-seul-endroit-au-monde-ou-l-identite-n-est-pas-un-culte-mais-une-question_914252.

rının kendi kökenlerini icat etmesini soruşturmaya girişirler.⁹ Nancy ve Lacoue-Labarthe için, efsane ve kimlik edinme ilişkisi, 18. yüzyılın sonundan itibaren, hiçbir yerde olmadığı kadar Almanya'da üzerine düşünülen bir tema olmuştur. Bunun ilk sebebi Almanların Yunan metinlerine olan merakı ve efsanenin Yunan felsefesinde, özellikle de Platon'da aldığı yerdir. Alman sorunsalı en temel hâliyle bir "kimlik"(özdeşlik) sorunsalıdır ve Alman totalitarizminin figürü böylelikle ırkçı bir karaktere bürünmüştür. Efsane, bir kimlik edinme aracıdır ve ırkçı ideoloji ile efsanenin inşası bir arada işlemektedir. Dil, neredeyse Rönesans sonrası tüm Avrupa kıtası için sahip olduğu "kurucu" işlevini Nazi Almanya'sı örneğinde de gösterecektir. Siyaset bir konuşma olanağı olarak söze(*logos*), politik söze yaslanırken kamp tecrübesi bu olanağın, her türlü müzakere imkânının ortadan kalktığı zemin olacaktır.

Şimdi belki de ilk sorulması gereken, konuşarak, yani kendisini diğer hayvanlardan radikal bir şekilde ayırdığını düşündüğü söz(*logos*) ile siyasal hayatını oluşturma geleneğine sahip olduğunu iddia eden bir coğrafyanın, Avrupa'nın, nasıl olup da yaşananları anlatamayacak, aktaramayacak, anlamlandıramayacak kadar büyük bir sessizliğe/dilsizliğe düşebildiğidir. Hangi kıyım, hangi felaket buna müsaade edebilir? Bu dilsizliği, ifade olanaksızlığını, hiçbir tanıklığa imkân vermeyen olayı nasıl kavramalı peki?

Hermann Broch, bu durumu, henüz 1934 yılının Nisan ayında yaptığı "Ruh ve Zamanın Ruhü" başlıklı konuşmasında "İnsanla insan arasında, insan gruplarıyla insan grupları arasında sessizlik/dilsizlik hüküm sürmektedir, bu öldürmenin sessizliğidir/dilsizliğidir"¹⁰ diye ifade ederek, savaş sonrası hüküm sürecek olan ifade ve aktarım buhranına işaret edecek bir yol arar gibidir. Broch'un ifadelerini açıklamaya girişen Catherine Coquio için de bu "Avrupa'da şiddetin yükselişinde eski bir dramın, dilden yoksun insanın dramının yeniden" rol almasından başka bir şey değildir.¹¹

Kamplardan kurtulanların bizlere bırakmış oldukları külliyat bu ifade olanaksızlığının örnekleriyle doludur. Kamp tecrübesi öncelikle, kamplardan kurtulanların "tanıklık etmesi olanaksız bir şeye tanıklık" etmeye girişmelerinin, bunun üzerinde neredeyse istisnasız hemfikir olmalarının hikâyesidir/tarihidir. Tanıklık etmesi olanaksız bir tanıklığa girişmek, bu tür bir açmazla ister istemez baş etmeye çalışmak, tanıklığın imkânsızlığını bile bile tanıklık etmeye girişmektir. Kurtulanların kamplardaki yaşam ve hayatta kalış üzerine oluşturduğu külliyat bu imkânsız tanıklığın, dolayısıyla "dile taşınmaz", "ifade edilemez" tanıklığın izleriyle doludur. Bu, sadece, "kampta bir tutsağı hayatta kalmaya itebilecek nedenlerden birinin de tanık olma düşüncesi" olmasından, tanıklığın hayatta kalmayı temellendirebilmenin yegâne yolu hâline gel-mesinden kaynaklanmaz.¹² Bilakis, olayın kendisinin kavranabilmesi, aktarılabilmesi için gerekli tartışmada seçilen ismin, kullanılan ifadenin açılabilmesine müsaade eder.

Shohsana Felman ve Dori Laub 90'lı yılların başında İbranice'de "felaket" anlamına gelen *shoah* terimi için "tanığı olmayan olay" ifadesini önerirler. Claude Lanzmann'ın aynı isimli filminin analizinden itibaren geliştirdiklerini söyledikleri kavram Agamben için iki anlamda tanıklığı olmayan bir olaya işaret eder: "Öncelikle, olaya içeriden tanıklık edilemez -çünkü hiç kimse ölüme içeriden tanıklık edemez ve sesin yok oluşunun sesi yoktur- ve ikinci olarak, ölüme dışarıdan da tanıklık edilemez -çünkü 'dışarıdaki' tanım gereği olaydan dışlanmıştı".¹³

Nihayetinde başa çıkılmaya çalışılan açmaz aynı zamanda bir ifade ve kavrayış olanağı olarak olaya bir isim verilmesini, o isimle kavranmasını, çağrılmasını da soruşturmaya dâhil eder. İster tarihsel, ister felsefi, isterse de edebi metinselliğe atfedilsin, bir isim, bir özel isim(büyük harfle Soykırım, Holokost, Felaket, Yıkım, Büyük Felaket, Shoah) kendisine ilişkin anlam dünyasını

⁹ Philippe Lacoue-Labarthe, Jean-Luc Nancy, *Le mythe Nazi*, (Paris: Editions de l'aube, 2005).

¹⁰ Hermann Broch, "L'esprit et l'esprit du temps", aktaran Catherine Coquio, "Öldürmenin Sessizliği, Mesihçi Logos, Tanıklığın Şiddeti", *La Violence du logos* içinde, (Paris: Classiques Garnier, 2013), s.120.

¹¹ Broch, A.g.e., s. 120.

¹² Agamben, A.g.e., s. 15.

¹³ Agamben, A.g.e., s. 35.

icat ederek olayı olabildiğince tüm sebepleriyle kavramamıza müsaade etme imkânını taşıyabilir mi? Niyetimiz, iddiamız bu değil midir isimlendirirken, isim vermeye çalışırken? Peki ya yaşananın, başımıza gelenin ifade olanaklarımızı zorladığını, aştığını, dilimizin çaresiz kaldığını, anlatmaya çalıştığımızın akla hayale sığamayacağını, tarifsiz olduğunu düşünüyorsak?

Agamben'in ısrarla altını çizmeye çalıştığı gibi tanıklık/şahitlik, Latince mirasın aktardığı hukuki vurgu(*testis, superstes*)¹⁴ dışında Yunanca kamusun Arapça ve Aramice kamusla paylaştığı bir başka terimi de tartışmaya davet eder: "Yunanca'da şahit(tanık) sözcüğünün karşılığı *martis*, yani şehittir. İlk Kilise Babaları, zulmedilen, böylelikle inançlarının tanıklığını/şahitliğini yapan Hristiyanların ölümünü ifade etmek için *martirium* sözcüğünü türetmişlerdir. Kamplarda yaşananların şehitlikle pek bir alakası yoktur. Hayatta kalanlar bu konuda hem-fikirdirler. "Nazilerin kurbanlarına şehit diyerek onların yazgılarını tahrif etmiş oluruz" (Bettelheim). Yine de, iki noktada bir yakınlık görülebilir. Birincisi, 'hatırlamak' anlamına gelen bir fiilden türetilen Yunanca kelimeyle ilgilidir. Hayatta kalanın işi hafızayadır, hatırlamamazlık edemez..."¹⁵ "İkinci noktada ortaya çıkan yakınlık daha temel, daha aydınlatıcıdır. Şehitlik hakkındaki ilk Hristiyanlık metinleri –örneğin Tertullianus'un Scorpiacus'u bize beklenmedik açıklıklar sunar. Kilise Babaları, kendileri için tamamen sebepsiz bir ölüm (*perire sine causa*) olarak görüldüğü için şehitliği reddeden sapkın gruplarla başa çıkmak zorunda kalmışlardı. İnsanın, bu işten hiçbir şey anlamayanların zalimlerin ve cellatların- karşısında inancını dile getirmesinin ne anlamı olabilirdi? Tanrı sebepsiz olanı arzulamazdı. 'Masumlar bunlara katlanmak zorunda mı?... İlk ve son defa İsa bizim için kendisini kurban etti; ilk ve son olarak o öldürüldü, tam da bizi ölümden kurtarmak için. Eğer benden ayınsını bekliyorsa, acaba o da benim ölümünden mi kurtuluş umuyor? Veyahut Tanrı, boğaların ve keçilerin kanına ilgi göstermezken, insanların kanını istiyor diye mi düşünmeli? Tanrı günah işlememiş birinin ölümünü nasıl isteyebilir?"¹⁶

Böylesi bir etimolojik-semantik izin öneminin, şehitliğin çağırdığı kurban fikrinin, bunun ilahi bir cezalandırmanın isimlendirilmesi olarak anılmasının, kıyımlar tarihinin cins isim ile özel isim arasındaki çözülemesiz açmazla da ilintili olduğu söylenebilir. Yine bu isimlendirme çabası olayın kavranışına ilişkin açmazların üzerine gitmek yerine hukuki-tarihsel-siyasal bir çözümün dayatılması olarak kavranamaz mı? Nitekim Arendt ve Agamben'in üzerinde ısrarla durdukları sorun da budur bir anlamıyla. Bu sebeple, Agamben, örneğin sıklıkla büyük harfle yazılmaya alışılan terimlerden birinin, üstelik Yahudi soykırımına verilen en yaygın ismin, *Holokost*'un, böylesi bir kurban kavrayışına ister istemez vesile olabileceğinin, "sebepsiz bir ölümü haklı çıkarmak ve hiçbir anlamı olmayana bir anlam vermek için" kullanılabileceğinin altını çizer.¹⁶ Zira "Holokost, Latince *holocaustum*'un ilmi çeviri yazısıdır, o da Yunanca *holokaustos* teriminin çevirisidir(ashında Yunanca *holokaustos* bir sıfattır ve 'bütünüyle yanmış' demektir; Yunanca isim hâli ise *holocaustoma*'dır)".¹⁷

Bütünüyle yanmış ifadesinin taşıdığı anlam, karmaşık kurban öğretisinin izleklerinden biri olmasının yanı sıra, tıpkı şehitlik ifadesinin taşıdığı, inandığı şey için kendini feda etme pratiğinde olduğu gibi, insan için artık dünyevi/seküler bir kullanım olasılığının, dünyevi/seküler bir tercihin kalmadığına işaret eder. Dahası, Holokost terimi "krematoryumla sunak arasında kabul edilemez bir eşdeğerlik ima etmekle kalmaz yalnızca, daha en baştan Yahudi-karşıtı bir anlamsal mirasın da taşıyıcısı olur."¹⁸ Böylelikle terim, olguları kavramaya müsaade etmek şöyle dursun yaşanan olayı anlayabilmek açısından ancak yoldan çıkartıcı bir işleve sahip olur.

Peki, şimdi yeniden tanıklık...nasıl bir tanıklık, kimin tanıklığı vesile olabilir yaşananın açılmasına? Yukarıda değinilen Latince vurgunun taşıdığı ikili tanıklık düşüncesi, olaya içeriden

¹⁴ Agamben, A.g.e., s.17.

¹⁵ Agamben, A.g.e., s. 26.

¹⁶ Agamben, A.g. e. s. 28.

¹⁷ Agamben, A.g.e., s. 28.

¹⁸ Agamben, A.g.e., s. 31.

tanıklık etmek, kısaca bizzat olayı yaşayan(*superstes*) ile olaya dışarıdan tanıklık etmek(*testis*), yani olaya doğrudan dâhil olmayıp “dışarıdan bakan” kişiye işaret eder. O hâlde önümüzde bizi bekleyen ilk soru kurtulanların tanıklıklarının nasıl tasnif edileceğidir. Kurtulan, olaya içeriden mi, dışarıdan mı tanıklık etmiştir? Hayatta kalanların üzerinde hemfikir oldukları bir diğer unsur tam da budur. Kurtulanlar, anlatılarında sıklıkla karşımıza çıktığı şekliyle, tam anlamıyla bir tanıklığa, yani olaya içeriden tanıklık ile dışarıdan tanıklık arasındaki tarif edilemez sınıra ilişkin her daim hassasiyet göstermişlerdir. Kamplarda “yaşamışlar”, hayatta kalmaya çalışmışlar, diğerlerinin krematoryumlara gönderildiğine, kurşuna dizildiğine, elektrik yüklü tellerde can verdiğine tanıklık etmişlerdir. Güçlerinin tükenmemesine, vücutlarının ayakta kalabilmesine, hâlâ çalışabildiklerini göstermeye çalışmışlardır. Auschwitz’teki adıyla bir *Muselmann* hâline gelmemeye uğraş vermişlerdir. *Muselmann* tam da tanıklığa ilişkin açmazın uç figürü olarak belirir, olaya bizzat tanıklık etmiş fakat aynı zamanda tanıklık edebilme kabiliyetini yitirmiştir. “Tanıklık edilmemiş, tanıklık edilemez olanın bir adı vardır. Kamp dilinde bunun adı der *Muselmann*, yani ‘Müslüman’dır”¹⁹. Primo Levi’nin ifadesiyle “ölümleri bedensel ölümlerinden önce başlamıştır.” “Asıl tanıklar, tam tanıklar, tanıklık etmeyen ve edemeyenlerdir. Onlar dibe vurmuş olanlardır: Müslümanlar, boğulanlardır. Hayatta kalanlar onların yerine, vekaleten, sözde-tanık olarak konuşuyorlar; eksik bir tanıklığa tanıklık ediyorlar.”²⁰

Bu ismi neden aldıkları tam olarak açıklanamasa ve kamp tecrübesine ilişkin tarihsel çalışmalarda neredeyse belli belirsiz anılsalar da, deri ve kemikten ibaret vücutları artık ayakta kalabilecek takatleri, dermanları kalmadığından namaz kılan Müslümanlara benzetilmiştir. İnsanı çağrıştıracak hiçbir iz kalmamıştır neredeyse; ne bir irade, ne bir bilinç, ne bir hatırlama ne de kendini dilde ifade etme kabiliyeti. *Muselmann*, insan ile insan olmayan arasındaki sınır figürdür, hatta bu sınırın görünmez olduğu canlıdır. Artık *Muselmann* için kimse insana dair, insana ait bir haysiyetin, özsaygının adını anamayacaktır. Diğerlerinin, hayatta kalmaya çalışanların dahi onları görmek istememesinin, görmezden gelmeye çalışmasının nedenlerinden biri hiç kuş-kusuz kendi sonlarıyla yüzleşmekte yaşadıkları zorluktur. “Müslüman’a kimse acımadı, ayrıca yakınlık da duymazdı. Sürekli ölüm korkusu duyan kamptaki diğer tutsaklar, onları yüzüne bakılmaya değer bile bulmazdı.” “Ama”²¹, der Agamben, “ne pahasına olursa olsun kimse-nin görmek istemediği şey kampın ‘özü’dür; bütün tutukluların her an karşılaşabileceği ölümcül eşiktir.”²² Bu eşik sadece fiziksel bir son değil, aynı zamanda insanı tarif edebilecek, en azından Auschwitz’e kadar tarif ettiği düşünülen tüm unsurların yitimidir. Yüzüne bakılmayan, hem tutsaklar hem Naziler hem de kamplardaki insanları özgürleştirmeye gelenler tarafından bakılması güç bulunan, görmezden gelinmesi tercih edilen bu figür aynı zamanda insanlığın icat etmiş olduğu tüm etik prensiplerin de sonunu haber verir: “*Muselmann*’ın insanlığını basitçe yadsımak, SS’lerin kararını kabul etmek ve onların yaptığını yapmak olacaktır. Bunun yerine, *Muselmann* yalnızca yardımın değil, haysiyetin ve özsaygının da hiçbir işe yaramadığı bir insanlık bölgesine taşındı. Ama bu kavramların hiçbir anlam ifade etmediği bir insanlık bölgesi varsa, o zaman bunlar gerçek etik kavramlar değildirler, çünkü hiçbir etik, ne denli hoş gitmeyen veya bakması zor bir insanlık kesiti olsa da, insanlığın bir bölümünü dışlama iddiasında bulunamaz.”²³

Peki, hangi hayatı dışarıda bırakabiliriz “yaşanmaz olarak”? Hangimiz, en azından dil ile varoluşumuzu kavramaya, ona bir anlam atfetmeye başladığımızdan beri en azından bir kere bu ya da şu hayatın “yaşanmaz, çekilmez, katlanılmaz, sürdürülemez” olduğunu düşünmedi? Eğer kamp tecrübesinden öğrenmeye devam edebileceğimizi, her türlü siyasi tahayyülün, her türlü

¹⁹ Agamben, A.g.e., s. 41.

²⁰ Primo Levi, *Bu da insan mı*, aktaran G. Agamben, A.g.e., s.34.

²¹ Zdzislaw Ryn, Stanislaw Klodzinski, *Grenze zwischen Leben und Tod*, aktaran Agamben, A.g.e., s. 42.

²² Agamben, A.g.e.,s. 51

²³ Agamben, A.g.e.,s. 63.

inanın, her türlü kültürel aidiyetin ötesinde, yüzüne bakılması, birlikte yaşanması ne denli zor olursa olsun her türlü insani tutumun ötesinde kamp tecrübesinden hâlâ bir şeyler öğrenmeye devam edebileceğimizi düşünüyorsak, belki de kendimize sormamız gereken ilk soru şudur: sahi, hangi hayat yaşanmaz?

Kaynaklar

- Agamben, Giorgio. *Ce qui reste d'Auschwitz*. Paris: Rivages poche, 2003.
- Agamben, Giorgio. *Tanık ve Arşiv. Auschwitz'den Artakalanlar*. Çev. Ali İhsan Başgöl. Ankara: DipnotYayıncıları, 2010.
- Arendt, Hannah. *Essays in Understanding*. New York: Harcourt Brace, 1993.
- Coquio, Catherine. "Öldürmenin Sessizliği, Mesihçi Logos, Tanıklığın Şiddeti". *La Violence du logos* içinde. Paris: Classiques Garnier, 2013.
- Einstein, Albert, Sigmund Freud. *Pourquoi la guerre*. Paris: Rivages poche, 2005.
- Lacoue-Labarthe, Philippe, Jean-Luc Nancy. *Le mythe Nazi*. Paris : Editions de l'aube, 2005.
<https://www.cairn.info/revue-innovations-2003-2-page-27.htm>.
- http://next.liberation.fr/culture/2013/06/27/1-europe-est-le-seul-endroit-au-monde-ou-l-identite-n-est-pas-un-culte-mais-une-question_914252.